

Athalia Schwartz'

forfatterskab

En foreløbig annoteret bibliografi

ved Adda Hilden

Biografisk rids af et emanciperet fruentimmer.

Athalia Theophilia Schwartz (1821-1871) var pædagog, eksamineret institutbestyrer, forfatter, litteratur- og teateranmelder ved Berlingske Tiden-
de, ved tidsskrifterne Nord og Syd, Hjemme og ude og Norden, tillige i 1858 udgiver og redaktør af et par små tidsskrifter. Hun skrev i tidens løb om så forskellige emner som skattelovgivning og sekundteatrenes økonomiske forhold, men det var den i samtiden løbende debat om pigernes skolegang og kvinders uddannelse og selverhverv, der ved siden af de litterære emner var hendes egentlige sag.

Hun blev i sin levetid respekteret både som pædagog og som skribent og digter, hun var frygtet som en skarp polemiker og anset for at være et stykke emanciperet fruentimmer, der periodisk tillod sig at arbejde som aktiv journalist.

Samtiden og den umiddelbare eftertid vurderede ikke mindst hendes seneste romaner og det bibelske drama, Ruth, højt, og hun regnes for en af de få digtere i Danmark, der foregreb det senere naturalistiske gen-
nembrud.

Elsket blev hun for sine tre bind »Livsbilleder«, små og større skitser af mennesker i krisesituationer – i dag – i modsætning til et par af romanerne – ret uinteressante.

Hun er en fascinerende person, fordi hendes udviklingshistorie – emancipatorisk og politisk – kan følges gennem de polemiske værker og strækker sig fra en borgerlig frihedsforståelse omkring Junigrundloven til et politisk ståsted i, hvad der har været et yderste venstre i datidens politiske spektrum.

Hun er – sammen med den jævnaldrende pædagog og skribent Pauline Worm – blandt de få danske kvinder, der før 1860 giver udtryk for en holdning i Sønderjyllandsspørgsmålet, og som arbejder aktivt i Skandinavismens tjeneste.

Hun har været en kontroversiel person at forholde sig til i sin samtid, tilsyneladende også for mange af sine pædagogiske medsøstre.

Foruden det skønlitterære forfatterskab og de pædagogisk-polemiske værker er der i hendes liv to højdepunkter af relevans for en genopdagelse af hende i dag: Hendes entré på den borgerlige offentligheds scene i tiden for Clara Raphael – fejden i 1851 under pseudonymet Hieronymus, og hendes ophold i massemediernes gabestok fra 1862 i forbindelse med et injuriersøgsmål, som Københavns skoledirektør anlagde mod hende.

Bibliografiens formål

Bibliografien er indtil videre ufuldstændig, og den vil måske aldrig kunne blive komplet. Athalia Schwartz skrev efter sin tids skik under pseudonym, anonymt og under eget navn. Hun skrev både fiktion og sagprosa og levede i ca. 20 år først og fremmest af sin pen. En fuldstændig bibliografi er vist en utopi.

Denne er imidlertid udarbejdet med et bestemt formål for øje, nemlig genudgivelsen af et af hendes vigtigste polemiske værker om pigeopdragelse, pjecen:

Skal jeg sætte min Datter i Skole? fra 1859. *Genudgivelsens formål er at belyse pigeopdragelsens specifikke karakter i 1800-tallets midte.*

Den væsentligste pigesocialisationsdebat førtes i tidsrummet 1850-70 i pjecer og tidsskrifter, hvorfor jeg har bortvalgt dagbladspolemik om emnet, og, da mit ærinde ikke er de skønlitterære værker, ligeledes ikke medtaget den store mængde af lejlighedsdigte og smånoveller, som findes af Athalia Schwartz i tidens aviser. Dette skyldes ikke blot genudgivelsens formål, men også den kendsgerning, at forfatterinden skrev i langt flere dagblade, end jeg hidtil har kunnet få tid til systematisk at gennemgå.

Der er gjort to undtagelser fra bortvalget af avisstof: Den første er en artikel af digteren C. Hauch, der også berører pigers skolegang, og som citeres ofte og synes at have været opinionsdannende. Den anden undtagelse er de to artikler i Berlingske Tidende i januar 1862, som førte til injuriesagen mod Athalia Schwartz. Jeg har valgt at medtage hendes artikler og skoledirektør J. Holbechs to svar, fordi jeg gerne ville, at bibliografien også skulle kunne læses som en uddybning af det biografiske afsnit om Athalia Schwartz, der indgår i genudgivelsen sammen med en socialhistorisk/skolehistorisk indføring i emnet og tiden,

Bibliografiens afsnit A er Athalia Schwartz-værker, forsynet med Det kongelige Biblioteks katalogsignatur og annoteret for de polemiske vær-

Illustreret Folkeblad bragte i forbindelse med sin nekrolog over Athalia Schwartz dette træsnit af hende på forsiden af bladet den 3.12.1871.

kers vedkommende, der har relevans for genudgivelsens formål. Hermed har jeg også sagt, at intet skønlitterært værk er inddraget i rækken af annoterede værker.

Afsnit B er samtidig debat i pjece- eller bogform. Der er kun medtaget, hvad forfatterinden med sikkerhed vides at have beskæftiget sig med.

Afsnit C er værker, udgivet i bogform, der litterært og/eller biografisk beskæftiger sig med Athalia Schwartz. Dette afsnit lider mest under bortvalget af avisstof. Der findes fra hendes samtid en stor mængde anmeldel-

ser, omtale af polemisk litteratur samt nekrologer. Materialet er stort og tidstypisk, og måske vil det være muligt ved en senere lejlighed at udstyre i det mindste dele af det med en systematisk nøgle.

Hjælpemidler og materiale

De centrale hjælpemidler har været: Det kongelige Biblioteks seddelregistratur, Collin: Anonymer og Pseudonymer, 1869, H. Ehrencron-Müller: Anonym- og Pseudonym-Leksikon, 1940, Erslews Forfatterlexicon, 1841-1858, 1868, samt Overskou: Den danske Skueplads, 1876, Aumont og Collin: Det danske Nationalteater, 1748-1889, og endelig S. Birket-Smiths seddelregister.

I modsætning til dagbladsstoffet har jeg forsøgt at afdække så meget som muligt af den tidsskriftproduktion, Athalia Schwartz er ansvarlig for. Også den er imidlertid både anonym, under pseudonym og under navn. Jeg har især bestræbt mig på at afdække de pseudonymer, hun benyttede i tidsskrifter, hun var fast knyttet til, enten som litteratur- og teateranmelder eller som redaktionsmedlem. Også her har genudgivelsens formål dikteret mængden og arten af stof. Jeg meddeler tidsskriftets navn, det benyttede pseudonym samt inden for temarammen relevant artikelstof, altså ikke hendes mange anmeldelser. Det eneste afvigende fra bibliografisk norm er nok, at jeg inddrager og annoterer udskriften af Landsover- samt Hof- og Stadsrettens domprotokol fra 1863. Dette skyldes ligeledes hensynet til den fortalte historie.

Pseudonymer og anonyme værker

I Tidsskrifterne Hjemme og ude og Norden optræder et pseudonym, som voldte mig mange kvaler. Angiveligt (hos Erslew) var »*Cosmus*« pseudonym for en løjtnant af reserven, cand. jur. Carl Ussing, der faldt ved Frederitz. Ikke desto mindre skrev han om Athalia Schwartz' foretrukne emner: Pigesocialisation, omkring 1860. Heldigvis kunne S. Birket-Smith bekræfte min voksende mistanke om, at »*Cosmus*« måtte være Athalia Schwartz. Omvendt er jeg ikke enig med ham om pseudonymet »*Clemens*«, som optræder i forbindelse med en pjece: »Fru Heiberg contra Høedt«, 1857. Dens uklare skriftsprog og noget rodede tankegang skulle ikke kunne være forfatterindens, og Overskou mener da også, at skribenten er en anden (navngiven) person.

Man kan med sikkerhed tilskrive Athalia Schwartz fem pseudonymer: Hun debuterede både polemisk og skønlitterært under pseudonymet »*Hie-*

ronymus«. Hendes første bind »Livsbilleder« kom anonymt, derefter udkom prosaiske og poetiske, skønlitterære værker som »Af Forfatteren til Livsbilleder«. Da hun debuterede som dramatisk forfatter med »Ruth«, udkom også dette anonymt, de næste dramer er »af Forfatteren til Ruth«.

Hun benyttede pseudonymet »Gisle« som litteratur- og teateranmelder både i Berlinske Tidende og i Nord og Syd og Hjemme og ude. I det sidste tidsskrift begyndte hun at skrive under mærket »Cosmus«, og dette bragt hun med sig til det skandinavistiske ugeskrift »Norden«.

De fem pseudonymer er ikke angivet samlet noget andet sted. Jeg har af tidsskriftartikelstoffet medtaget to store anonyme indlæg. Emnevalg og skrivesæt, tidspunkt og involverede redaktioner gør det sandsynligt, at forfatteren er Athalia Schwartz.

Anton Dolleris nævner i sin bog om Pauline Worm, (1921) at Athalia Schwartz i 1855 udgav en fransk grammatik anonymt. Det er lykkedes at finde den, og fundet bekræftes af Birket-Smith. Jeg har derimod ikke medtaget et syngespil af Barbier og Carré i anonym oversættelse fra fransk. Oversættelsen er meddelt af Birket-Smith, bekræftet af Aumont og Collin, men ikke af Overskou. Værket er opført efter forfatterindens død og tilsyneladende ikke trykt.

I seddelregistraturen er fortællingen »En Aftenunderholdning« tillagt Athalia Schwartz. Den blev først trykt anonymt i Ydun, Ugeblad for Damer, 1855, genoptrykt i 1867 af Gandrups forlag som »Af Forfatteren til Livsbilleder«. Athalia Schwartz benægtede i Dagbladet samme år at være mor til den, og jeg finder ingen grund til at tvivle på hende. Den lidt kedsommelige historie synes at mangle hendes greb om at skabe elementær spænding, og endnu eksisterende arkivalier viser ikke sjældent hende som den mest pålidelige af to stridende parter.

Ligeledes har jeg udskudt tre uddrag af en prisopgave fra 1860, som Birket-Smith meddeler. Den blev bragt i 3 numre af Arbeideren, Ugeblad for Selvhjælp og Samarbejde, 1874. Det er en skønssag, om man vil regne bladet for en ugeavis eller et tidsskrift. Jeg har valgt det første, bl.a. fordi prisopgaven hidtil ikke har kunnet findes, og artiklen er bragt posthumt.

Jeg medtager to noveller fra Danmarks illustrerede Almanak, af »Forfatteren til Livsbilleder«. De findes ikke i seddelregistraturen, men nævnes af Erslew og Birket-Smith.

Arbejdet er udført med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Jeg vil også gerne takke det tålmodige og hjælpsomme personale på Det kongelige Biblioteks læsesal og katalogværelse.

A. Værker af Athalia Schwartz, udgivet i bogform, 1849-1893

Kronologisk, annoteret fortegnelse over Athalia Schwartz-værker, med angivelse af sidetal og katalogsignatur samt trykkested fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur. *Hvor intet andet er angivet, er værket udgivet under navn.* Hvor udgivelsestidspunktet inden for samme år er usikkert, er værkerne anført i kronologisk rækkefølge. Forfatterindens oversatte, skønlitterære værker er ikke medtaget.

Undtagelsesvis er nogle få tekster medtaget, der ikke findes på Det kongelige Bibliotek. Hvor dette er tilfældet, er bibliotek eller arkiv angivet.

1849

Dansk sproglære; 45 s., 47,- 176, 8°, Kbh.

1850

Haandbog i Underviisningskunsten for unge Lærere og Lærerinder, 131 s., 15,- 62, 8°, Kbh.

Bogen er ment som en let tilgængelig hjælp til autodidakten, den selvstuderende, urutinerede unge underviser, der står midt i arbejdet med at uddanne sig selv og en flok børn.

Efter en kort gennemgang af pædagogikkens historie fokuseres på lærerens personlige egenskaber i relation til elev og undervisning. Derefter gennemgås datidens metodelære, og det understreges, at en egnet metode kun er et redskab ved afgrænsning og strukturering af stof. Metodens brugbarhed vurderes efter tidens overordnede pædagogiske synsvinkel: den induktive. Der lægges vægt på at anskueliggøre den nødvendige progression i undervisningen, solid gennemgang på klassen anbefales, overdreven brug af hjemmearbejde frarådes. Konkrete vanskeligheder eksemplificeres og demonstrerer den pædagogiske grundholdning, at lidt lært godt er bedre end meget lært overfladisk. Bogens hovederinde er en tillidsfuld lærer-elev-relation og fælles ansvarlighed over for det arbejde, som begge parter skylder staten.

Pigers og kvinders manglende adgang til uddannelse omtales kort. Tilliden til en »Revolution« af pigeundervisningen efter 1849 er stor.

1851

Hieronymus: Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber, 24 s., 57- 127, 8°, Kbh.

Pjecen, eller »Flyveskriftet«, som det kaldtes, er et af indlæggene i Clara Raphael – fejden i vinter- og forårmånederne 1851. Ikke blot »Clara Raphael. Tolv Breve«, også andre af fejdens indlæg inddrages, grundigst breve fra »En ung Hustru« og »Sibylla«. (Se B for nærmere referencer).

150

Pjecens grundsyn er, at mænd og kvinder er forskelligt udrustet af Gud, kvalitativt som kvantitativt. Kvinder kan på egen hånd erhverve sig færdigheder, som intet har med dannelse at gøre. Sand dannelse kommer inde fra, fra det enkelte menneskes arbejde med sig selv, og kan føre til frigørelse. Den er dog, som tiden og forholdene er, forbeholdt »de sjældne få«, og om dem og deres kamp hedder det: »Nogle skulle ofres for Menneskenes Lykke- og kom hjem med Seieren.«

Emancipationsspørgsmålet er eksistentielt, og kritikken af Clara Raphael går især på, at hun ikke inddrager totaliteten menneske- samfund i sin problemløsning, men bl.a. ser bort fra menneskers fysiske behov og samfundsmæssige placering.

Hieronymus: En Contravisite hos Clara Raphael, 34 s., 57,- 128, 8°, Kbh.

Pjecen kan opfattes som en fortsættelse af »Betragtninger ...«, dog er dens udgangspunkt Clara Raphaels anden bog, »Et Besøg«, Kbh. 1851. Den er en »Tale til Damerne«, i modsætning til kvinderne. Af de sidste er mange forlængst emanciperet, det har »Armoden og Arbeidet« sørget for. »Dameklassen« derimod, der råber på emancipation, er udstyret med »en halv Snees unyttige Talenter«. Pigeopdragelsen er mangelfuld og kvinders samfundsmæssige placering følger slet. Emancipation bliver først muligt når »Dameklassen« gennemskuer denne sammenhæng og begynder at arbejde med sig selv, i stedet for, som løsningsmodellen hos Clara Raphael angiver, at »leve ubeskæftiget og i Uvidenhed om det virkelige liv«.

Vandring med Danmarks Digtere, helliget de Unge, 233 s., 49,- 133, 8° Kbh.

1852

Hieronymus: Folk som de ere fleest. Original Novelle, 78 s., 57, 264, 8°. Kbh.

Hr. Professor Bocks Angreb paa Pigeskolerne, nøiere betragtet, 31 s., 11,- 264, 8. Kbh.

Foranlediget af lægen, J. Chr. A. Bocks angreb på pigeskolerne og med den årlige »Beretning fra Skoledirectionen for Borger- og Almueskolevæsenet i Kiøbenhavn«, 1852, som grundlag gennemgås byens private pigeskolevæsen: Skolernes antal, størrelse, fysiske rammer, skolepenge, fag- og timefordeling og lærernes kvalifikationer. Det hævdes, at en del skoler gør et godt stykke arbejde, imidlertid kritiseres indholdssiden i undervisningen. Fagtrængselen p.g.a. de mange fremmedsprog og de alt for mange håndarbejdstimer fører til tidnød og deraf følgende lavt fagligt niveau. Den anvendte pædagogik fører således nok til kundskabsmeddelelse, men ikke til elevernes dannelse.

Det københavnske mellemlagspige-barn bør gå i skole, hun emanciperes ellers fra arbejdet, da hun er overflødig i hjemmet. Institutbestyrerprøven af 1845 vil i løbet af nogle år føre

til forbedrede lærerkvalifikationer, men den er i realiteten kun et grundlag for senere dannelse ved selvstudium.

Livsbilleder (anonym), 1. Opl. 92 s., 2. Opl. s.A., 150 s., 57,- 264, 8°, Kbh.

1853

Livets Conflicter. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 238 s., 57,-264, 8° Kbh.

1854

Ruth. Drama i 2 Acter (anonym), 92 s., 55,- 208, 8. Kbh.

Charlotte Corday. Drama i 2 Acter af Forfatteren til Ruth, 92 s., 55,- 208, 8° Kbh.

1855

Bruden fra Abydos. En tyrkisk Fortælling af Byron. Oversat fra Engelsk (anonym), 68 s., 54,- 315, 8°. Kbh.

Fransk Grammatik til Skolebrug (anonym), 54 s., 47,- 407, 8°. Kbh.

1856

Alexei. Tragisk Drama i 5 Acter af Forfatteren til Ruth. 167 s., 55,- 208, 8°. Kbh.

1857

Frie Phantasier. Af Forfatteren til Livsbilleder. 114 s., 54,- 24, 8°. Kbh.

Nord og Syd (red. M. Goldschmidt), Ny Rk., 60,- 81, 8°. Kbh. 2. bd., p. 97 ff: Charlotte Brontë (anonym).

1858

Theater og Litteratur (red, anonym). Et flyvende Blad, 1-2, 17,- 49, 8°. Kbh.

Hesperus (red. anonym). Et kritisk – esthetisk Tidsskrift, 1-3, 49,- 28, 8°. Kbh.

Hesperus nr. 3; H. Schneekloths Skoles Program (anonym)

Artiklen er en gennemgang af skolens udsendte program. Den er flyttet uden for Københavns kommunes grænser (til Frederiksberg) og kan derfor tillade sig at have 270 børn af begge køn i adskilte klasser.

Forfatteren kritiserer programmet for ikke at give dækkende beskrivelser af undervisningen i de enkelte fag på de forskellige trin, således oplyses der intet om forskellen på pigers og drenge's undervisning. Endvidere kritiseres klassekvotienten (32 i gennemsnit er for mange), fagrækken (tilbud om for mange (4) fremmedsprog på modersmålets bekostning), skolens afkald på karaktergivning (den dygtige elev tilgodeses ikke efter fortjeneste og får ingen opfattelse af sit ansvar for den svagere udrustede, der omvendt ikke lærer at sætte pris på en »stillere, men varigere Anerkjendelse«) og endelig religionsundervisningen (der er abstrakt og dogmatisk, uegnet for børn). Lejligheden benyttes til en mere almen kritik af især det private pigeskolevæsen, der med undervisning, der hverken gør praktisk nytte eller medvirker til almindelse, gør pigebørn forskruede, fjerner dem fra hjemmet, hvor de ikke har brug for skolens viden, og oversvømmer landet med »udannede og saa godt som uvidende Lærerinder«. Forældreholdningen er, som påpeget i Schneekloths Skoles program, »hemmende og slappende,« opdragelsesprincipperne er gået fra en meningsløs »Rigorisme« til en lige så meningsløs »Ubundethed«. Planerne om en forbedring af det offentlige skolevæsen omtales positivt, men det hævdes, at de næppe vil få indflydelse på de private pigeskolers elevklientel, fordi de offentlige skoler kun tiltrækker de lavere klasser. Skoledirektionen kunne passende kombinere de påtænkte forbedringer med et skærpet tilsyn med privatskolerne.

1858

Livets Alvor. Religieuse Betragtninger. Af forfatteren til Livsbilleder. 220 s., 5,- 176, 8°. Kbh.

1859

Livsbilleder. Anden Samling. Af Forfatteren til Livsbilleder 149 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Nord og Syd (red. M. Goldschmidt), Ny Rk., 1-2, 60,- 264, 8°, Kbh. Gisle: Litteratur- og teateranmeldelser.

Skal jeg sætte min Datter i skole? Et Spørgsmål drøftet. 34 s., 15,- 136, 8°. Kbh.

Foranlediget af to artikler af Spectatrix i Ugentlige Blade diskuteres forældres holdning til pigers skolegang. Den er inkonsekvent, idet den er negativ og samtidig vil øve pres på den enkelte skole i spørgsmål om fagrække, timetal og anvendt disciplin. Den kvindelige uddannelse er dårlig, fordi den ikke fremmer den nødvendige ligestilling af mænd og kvinder i samfundet, gør ægteskabet til tvangsforsørgelse og henviser kvinden til »moralisk og intellektuel Elendighed«, til skade for den opvoksede slægt og dermed for samfundet som helhed. Opinionen skaber gode og slette skoler. En skole kan kun bestå i modstrid med opinionen, dvs. imod de mange forældres forestilling om dens formål, hvis den er statsskole, og staten bør påtage sig sit ansvar for den kvindelige uddannelse.

Skal jeg sætte min Datter i Skole?

Et Spørgsmaal,

brøstet af

Athalia Schwarz.

Kjøbenhavn.

Forlagt af F. H. Eibe.

Thieles Bogtrykkeri.

1859.

Titelbladet synes at røbe en vis selvfølelse hos forfatterinden: Ved man ikke, hvem hun er, kan det også være ligemeget! Men »man« vidste det nu godt, hun havde på det tidspunkt forlængst erhvervet sig ekspertstatus.

Institutbestyrerprøvens krav forvaltes for lemfældigt, og tilsynet med private skoler er for slapt.

1860

Danske Landsbyhistorier. Af Forfatteren til Livsbilleder, 161 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Møllerens Babette. Af Forfatteren til Livsbilleder. Danmarks illustrerede Almanak. 7. Aargang, 52,- 60, 8°. Kbh.

1861

Livsbilleder. Tredie Samling. Af Forfatteren til Livsbilleder, 170 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Det Sande og det Falske. Af Forfatteren til Livsbilleder, Danmarks illustrerede Almanak, 8. Aargang, 52,- 60, 8°. Kbh.

Hjemme og ude (red. M. Goldschmidt), 1-2, 60,- 97, 4°, Kbh. Cosmus: Litteratur- og teateanmeldelser.

1862

Nogle Ord om Adkomstexamen til at forestaae private Skoler i Kiøbenhavn, Berlingske Tidende, d. 8.1.1862. UB1.

Udgangspunktet er nogle ændringer i institutbestyrelsen, foreslået af et medlem af censurkomiteen, og som hævdes at være påkrævede, men mere tiltrængt er en anden administrationsmåde af såvel prøven som dispensation for tilladelse til skolehold for ikke-eksaminerede personer. Den tidligere skoledirektør havde »redelig Villie og fornuftig Indsigt«, de første eksaminerede årgange, der levede op til hans krav om både kundskaber og dannelse, leder i dag byens bedste skoler. Den nuværende er en »medlidende Mand«, men medlidenheden placeres forkert, når uegnede aspiranter får lov at bestå, og ukvalificerede indehavere af smugskoler får legaliseret deres skolehold.

Hr. Skoledirecteur Holbechs Artikel i dette Blad d. 14.1., Berlingske Tidende, d. 18.1.1862. UB1.

Artiklen (af 8.1.1862) har været bladets redaktion i hænde siden efteråret 1861, dvs. den er ikke inspireret af en af Holbech omtalt aspirants eksamenskvaler. Siden hun afsendte den, har hun opgivet at manuducere flere aspiranter til prøven, for hvis hun troede, at hun efter de udsagn kunne fortsætte med det, ville hun være dum, og »det er jeg ikke«. Hun anholder Holbechs udsagn på en række punkter og slutter med at spørge, om en mand,

der bringer den slags til torvs, er egnet til sit embede.

I modsætning til Holbech skønner hun, at der er ca. 300 smugskoler inden for Københavns Kommune. Hun leverer gerne adresser, hvis han beder om dem.

Endnu nogle Ord som Skolevæsenet i Kiøbenhavn, 27 s., 34³,- 271, 8° Kbh.:

Foranlediget af den københavnske skoledirektørs sagsanlæg gøres der status over den kvindelige uddannelse. En bedre og mere hensigtsmæssig oplæring af kvinder er nødvendig for et frit lands udvikling, et ordnet og lovligt skolevæsen vil bane vej for en fornuftig og hæderlig stilling for den danske kvinde, der ikke behøver positiv særbehandling, men dygtiggørelse »Brugbargørelse«, så vil fordomme mod kvindelig arbejdskraft forsvinde af sig selv. Forholdene i de private københavnske skoler blev bedre efter 1845, nu må fremskridtet følges op af nye krav. Almuelærerindeeksamen af 1859 gav kvinder ret til ansættelse i det offentlige skolevæsen, men til en løn, som kun kvindelig nøjsomhed kan eksistere på. Det forekommer problematisk i et demokratisk samfund, at en stand, der er uden mulighed for sagsindsigt, pålignes skat.

De ulovlige skolehold blomstrer, bl.a. fordi frihedstanken trives side om side med »det finere Publicums Frygt for at blande Stænderne sammen.«

Norden (red. anonym), 1-53, 60,- 97, 4°, Kbh.

nr. 15.: Sørgelige Følger af den quindelige Ungdoms Mangel paa Huuslighed.

Cosmus: Litteratur- og teateranmeldelser samt:

nr. 9: Omtale af: Endnu nogle Ord ...

nr. 16: Om Diakonissestiftelser (og Magdalenehjem)

nr. 50: Om Retten til at drive private Skoler i Kiøbenhavn:

Foranlediget af Frølund's skrift, der hævder, at ingen offentlig myndighed er berettiget til at blande sig i mænds og kvinders ret til at holde skole, indrømmes, at som sagen står for tiden, er dette vist rigtigt. P.g.a. skolelovgivningens datering til før 1849, der forudsatte »en ledende, absolut Myndighed«, der p.t. ikke gør sig gældende, benytter skoledirektionen de vaklende forhold som middel til et »vilkaarligt Despoti«. Derfor var den ubetingede frihed at foretrække, for så ville staten hurtigt se, at den måtte gribe ind.

nr. 26, 27, 43: Quindens sociale Stilling (anonym):

Kvindens forbedrede stilling opfattes som en følge af den »tiltagende Civilisation, der ønsker alle Rettigheder anerkjendte«. Viden befordrer dygtighed, således også i spørgsmål om husvæsen og kan aldrig i sig selv føre til noget ondt. »Intet tiener mindre Tanken om Quindens Frigjørelse end Forsøg paa at tiene hende ved at forvanske hendes Eiendommelighed.«

Kvinder ville bl.a. egne sig fortrinligt som præster, hvorfor der bør oprettes lærde skoler

også for piger. Men det er »tungt at sige«, at der findes meget få børn af det kvindelige køn i de dannede stænder, for pigeopdragelsens eneste formål: ægteskabet, fremmer overfladiskhed og behagesyge. Pigerne bliver derfor små, pyntede voksne.

»Selvstændighed giver Agtelse for sig selv; Agtelse for sig selv er Quindelighedens ypperste og klogeste Vogter, baade i og udenfor Ægteskabet«.

Cornelia. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 480 s., 57,- 264, 8°, Kbh.

Prøvetider. Roman af Forfatteren til Livsbilleder. Berlingske Tidendes feuilleton nr. 254-307. UB1.

1865

Stedmoder og Steddatter. Roman af Forfatteren til Livsbilleder 466 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

1867

Om Stiftelserne til Sædelighedens Fremme; navnlig Magdalene-Stiftelserne i England, 146 s., 16,- 141, 8°. Kbh.:

Bogens udgangspunkt er prostitution som nødvendigt erhverv for vesteuropæiske kvinder i »Mellemclasserne og af ringere Stand«. Staten er en »Moloch«, et uhyre, der svigter sit ansvar over for kvinder og børn, i borgerskabet er lighedstanken siden 1789 forsvundet fra de frie samfund, forestillingen om alles lige ret til »Velstand, Luxus og Lykke« har ført til en »social Demoralisation«, hvis ofre er samfundets svageste grupper. Det sikreste værn for kvinder er uddannelse, oplæring og mulighed for anstændigt betalt arbejde. En vis religiøs påvirkning er nødvendig som modvægt mod en del kvinders medfødte, sanselige tilbøjelighed. Ofte er disse kvinders sociale placering så lav, at deres evne til »Ydmyghed, Selvfornægtelse og Opofrelse«, må stimuleres, hvis de overhovedet skal kunne leve. Forfatteren foretrækker som resocialiseringsmiddel for sådanne faldne, institutionsanbragte kvinder en udflugt i det fri til en smuk egn frem for de vækkelsesmøder og stokkeprygl, hun også stødte på i sin undersøgelse af en række »hjem«. Hun påpeger, at det i forebyggelsesarbejdet er en pædagogisk nødvendighed, at den enkelte kvinde bringes til at mindes lykkelige følelser, fx i barndommen, og disse kan ofte være af religiøs art. Hun mener ikke, den borgerlige agtelse bør genvindes fuldt ud, der bør være forskel på Guds tilgivelse og menneskeligt omdømme.

Konkrete arbejdspladsinitiativer i London og Stockholm omtales rosende og med tydelig adresse til det danske samfund, der stadig svigter i spørgsmålet om pigers uddannelser, siger hun, at »Aandens Dannevirke er vanskeligere at jævne med Jorden end det, der opføres af Jord og Sten og forsvares med Kanoner.«

Den nationale Pigeskole. 41 s., 15,- 136, 8°. Kbh.:

Bogen er motiveret af lægen, professor A. G. Drachmanns angreb på pigeskolen for at for-

somme pigebørnernes fysiske udvikling. Med national menes udtryk for nationens ånd og ejendommelighed. Den uddannelse, der gives i pigeskolen, er i den forstand ikke national, dvs. hensigtsmæssig og nyttig for den vordende borgerinde, dog findes der nu nogle få undervisningsanstalter, der lever op til kravet. Bogens pædagogiske hovedtanke, der implicit angriber de samme forhold som i tidligere debatindlæg, er, at alvorlig beskæftigelse med få fag er motivationsskabende, især p.g.a. det øgede faglige niveau. Den gode indlæring skal foregå ved lærerens hjælp på klassen og ikke ved urimelige mængder af hjemmearbejde. Det lærte skal være umiddelbart brugbart og ikke »Asparges i Marts og Jordbær i April.«

Staten forsømmer fortsat sin forpligtelse i forhold til pigeuddannelsen, iøvrigt er gymnastikundervisningen – som hævdet af professor Drachmann – ikke nødvendigvis skolens sag, udgangspunktet må være det legende barn, ikke den gymnasticerende pige.

1870

Enhver sin Mission. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 539 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

U.A.

Mennesket og Hunden, med en fransk Oversættelse og et Digt til Forfatterinden af Chr. Borch. 9 s., 54,- 24, 8°. Kbh.

1893

Livsbilleder af Athalia Schwartz. Udgivet af J. V. Michaelsen 432 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

B. Andre debattører 1850-1867

Kronologisk annoteret fortegnelse over de vigtigste værker i bogform af andre debattører i den løbende polemik om pigeopdragelse og kvindefrigørelse, som Athalia Schwartz deltog i fra 1850 til 1867. Der anføres kun værker, som Athalia Schwartz selv omtaler i de skrifter, der er medtaget under A. Katalogsignaturen er det fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur; hvor tekster undtagelsesvis er fra et andet bibliotek eller arkiv, er dette anført.

1850

Hauch, Carsten: Nogle Betragtninger angaaende Undervisningstiden i vore Skoler, Fædrelandet, d. 11.-12.12.1850, UB1:

De naturvidenskabelige fags landvindinger har gennem de seneste årtier forøget mængden af kundskaber, der nødvendigvis må indgå i skoleundervisningen. Det bør imidlertid overvejes, om man ikke for tidligt stiller for store krav til drengene, og om man ikke derved

lægger grunden til senere, kroniske sygdomme. »Quindelige Opdragelsesanstalter« er blevet almindelige, men der er ingen grund til, at piger går i skole, »thi hos Quinder er mange Kundskaber, ja, selv høi intellectuel Dannelse, ingenlunde Hovedsagen.« Kvinder er skabt »ikke til Yderlighed, men til Inderlighed.« Lad dem lære lidt fremmedsprog, forelæs passende uddrag for dem af verdenshistoriske værker, og lad dem så tilbringe den meste tid sammen med deres mødre, der vil lære dem det egentlige: At føre hus.

Clara Raphael: Tolv Breve.

1851

Raphael, Clara, med tilhørende Skrifter, 57,- 127, 8°. Kbh.:

Alle store indlæg i Clara Raphael – fejden findes samlet i dette bind. I: Bajer, Frederik: Klara Rafael – Fejden, 49,- 131, 8°. Kbh. 1879, findes en grundig gennemgang af samlingen, bl.a. med oplysninger om pseudonymer og anonyme, så vidt de har kunnet oplyses, og debattens kronologi. Selve den lille bog: Clara Raphael. Tolv Breve er genudgivet i 1976 med sit oprindelige forord af J. L. Heiberg med en efterskrift af Eva Bendix.

Et Besøg. Nye Breve af Forfatteren til Clara Raphael, 57,- 128, 8°. Kbh.

1852

Bock, J. Chr. A.: Om Pige børns Opdragelse i vor Tid, 11,- 29, 8°. Kbh.:

Forfatteren, der er læge, mener, at pigebørn bliver skæve i ryggen af at sidde stille for længe ad gangen og af at slæbe på tunge bøger. Han finder det moralsk forkasteligt, at de færdes på gaderne til og fra skole, udsat for mænds blikke. Den viden, pigeskolerne fylder eleverne med, sigter ikke på at skabe »lykkelige Huusmødre. Man kunde snarere sige, at den gaaer ud paa at skabe en opvoxende Slægt af Gouvernanter.« Han ønsker pigerne undervist i hjemmene, uden fast skemainddeling, »i smaae Partier«. De bør have legemsøvelser, herunder »rolige Tuurdanse«, husvæsen, også som en slags bevægelseslære, søbade med svømmeøvelser og sang, for at styrke åndedrættet. Bogen er tilegnet »De omhyggelige og forstandige Mødre«.

Anonym: Skal jeg sætte min Datter i Skole?

Heimdal nr. 2, 57,- 13, 4. Kbh.:

Forfatteren, der opgiver at være far til mange pigebørn, er inspireret af professor Bocks bog. Skolefagene for en lille pige bør være: Religion, skrivning, tegning, geografi (navnene på hovedstæder og landegrænser i Europa), naturhistorie og håndarbejde. Det vil han med moderens hjælp til det sidste fag påtage sig at lære hende på et par timer om dagen. Hun behøver ikke at gå i skole af den grund, men vil hun ikke kede sig i den resterende tid? Han sympatiserer ikke med »C. R.«, men henviser alligevel spørgsmålet til hende, »fordi hun vel har tænkt over Tingene.«

1855

Spencer, Herbert: Om Opdragelse, Fædrelandet nr. 355, 356, UB1.

1859

Valentiner, Dorothea: Pigebørns Opdragelse og Undervisning. Oversat fra tysk, 15,- 136, 8°. Kbh.

Forfatterinden er holstensk institutbestyrerinde. Bogen henvender sig til et ret begrænset, højt socialt placeret publikum. Dens syn på pigeopdragelsen er dikteret af den kendsgerning, at Gud har skabt kvinden som underkastet manden og ham underlegen i alle forhold. Pigeopdragelsens formål er at lære pigen at acceptere sin underordnede stilling. Hun er tillige sart og må beskyttes for indtryk fra en barsk omverden. Hun bør modtage sin første undervisning i hjemmet, overvåget af sin mor, senere kan opdragelsen fuldendes i et pensionat, en kvindelig opdragelsesanstalt. Forfatterinden kombinerer sin eksklusive pigeopdragelse med gentagen beklagelse over, at kvinders omverdensforståelse ofte er snæver.

Spectatrix: Om Huusvæsen og Pigebørns Opdragelse, Ugentlige Blade nr. 16, 17, 60,- 93, 4. Kbh.:

De to artikler er fra »en Dame til Den, paa hvem det passer.« Pseudonymet vides at dække over Johanne Louise Heiberg. Artiklerne er voldsomme angreb på pigeskolen, »Quindecaserne«, hvori de »quindelige Misfostre i aandelig Forstand«, dvs. »Institutricerne« gør pigebørn til »smaa Soldater i det quindelige Emancipations-Regimente«. De er angreb på den mor, der forkaster »den naturlige Virksomhed, Gud har sat Dig til«, nemlig opdragelse og undervisning af pigen, og som dermed selv »dræber Dit aandelige Liv, standser Din Udvikling og tilintetgjør Din huuslige Lykke og Tilfredshed.«

De dyre skolepenge kan spares, pigen bliver en flane af at flakke om på gaden, og en lille pige skal kun kunne »læse, skrive sit Modersmaal, lidt Regning og saa meget Tydsk og Fransk, at hun kan læse af en Bog. Lære hende Noderne, en Skala og et Stykke let Musik, gaaer hun selv videre, har hun Talent, ellers lad hende være.« Disse ting skal læres som en leg. Pigen skal vokse op i »Skyggen af de hellige Historier«, og troen på Gud og kærligheden til moderen sammenknyttes uløseligt i hendes sind. Pigens instinktive lyst til at lege mor og føre hus skal tidligt udnyttes, og hun skal både »ønske og haabe«, når hun engang forlader sin mors autoritet, at træde ind under en mands. Kvinder bør lære af de mandlige digteres kvinde billeder, der kan de få besked om deres sande natur.

En Lærerinde: Svar til Spectatrix, Ugentlige Blade nr. 22, Katalogsignatur som ovenstående.

En lærerinde er Nathalie Zahle. En redaktionel fodnote meddeler, at Ugentlige Blade normalt ikke har plads til polemiske indlæg, men gør en undtagelse pga. af sagens vigtighed.

Artiklen udtrykker forfærdelse over, at en »Quinde kan tale saa forkastende om en heel

Række af sit eget Kjøen.« Ganske vist er tidens skoler slette, men det er de, fordi de må rette sig efter tidens krav. Der findes dog skoler, der forsøger at gå mod strømmen, men skolebestyrerinden, oftest enlige kvinder, kan ikke udrette meget alene. Skolen skal forøvrigt kun danne barnet i almindelighed, det er moderen, der skal »bearbejde Indtrykket af Lærdommen for Dit Barns personlige Vedkommende.«

Til de lærerinder, der, hvis de er unge og uprøvede, må have lidt under angrebet fra Spectatrix, siges: »LUKKER ØIET OP FOR ET NATURLIGT LIVS NATURLIGE FORDRINGER OG HEMMER IKKE DEN VEXT, I HAVE PAATAGET EDER AT FREMME. Lærer Eders Elever saa LIDT som muligt, men lærer dem det saa GODT som muligt.« (Tekstens udhævninger)

1862

Holbech, J.: Fornødent Gjensvar. Berlingske Tidende d. 14.1.1862, UB1:

Hovedindholdet drejer sig om de løbende forhandlinger i censurkomiteen om ændrede krav til institutbestyrerprøven. Iøvrigt går indlægget ud på at vise, at ved legitimering af smugskolehold bringes disse i »lovlig Form«, dvs. de underkastes sogneskolekommissionens tilsyn og den årlige eksamenspligt. En historie om en konkret eksaminands eksamensbesvær har næppe interesse idag. Udsagnet om, at kun en ældre dame, foruden Frk. Athalia Schwartz, forbereder kvindelige aspiranter til institutbestyrerprøven, modsiges af endnu eksisterende arkivalier i Skoledirektionens arkiv, Københavns Stadsarkiv.

Holbech, J.: Erklæring, Berlingske Tidende d. 20.1.1862, UB1:

Denne diskussion med en dame kan ikke fortsætte. Af hensyn til Københavns Kommunes skoledirektion drages hun til ansvar for domstolene.

Frølund, Fred: Om Retten til at holde Skole i Kiøbenhavn, 34³, - 215, 8°. Kbh.

1863

Domprotocol nr. 43 A, Landsover- samt Hof- og Stadsretten, p. 86 ff., d. 30.3.1863, Landsarkivet for Sjælland. Dommens fulde ordlyd er aftrykt i: Dagbladet nr. 76, UB1.

Dom i sagen: Skoledirektør Holbech versus Frk. Athalia Schwartz, d. 30.3.1863.

Athalia Schwartz' påstande i Berlingske Tidende, at Holbech havde fremført »et Væv af Usandheder«, at han havde »colluderet med en Examinand«, og at hun gentagne gange havde tillagt ham »Dumhed«, opfattes af ham som fornærmelige. Der er tillagt ham fri proces.

Athalia Schwartz formener derimod, at hun skal frikendes, fordi de fremsatte udtalelser ikke er brugt fornærmeligt, men i diskussion om, hvordan eksamen for institutbestyrere afholdes og hvordan bevilling til skolehold gives. I en sådan diskussion kan det ikke undgås, at bestemte personers handlemåde udsættes for kritik.

Retten mener derimod ikke, at dette forhold fritager hende for det dermed forbundne ansvar og må følgelig undersøge, om udtalelserne er fornærmelige mod skoledirektøren. Hver enkelt findes at være det, og m.h.t. beskyldninger for »Dumhed«, der kun er fremført een gang, siges »... da det er fornærmeligt offentligt at stemple en af en Embedsmand med Hensyn til Varetagelse af hans Embede foretagen Handling som en Dumhed, vil ogsaa denne Yttring være at mortificere« (erklære ugyldig, »død og magtesløs«, min parentes).

»THI KJENDES FOR RET:

De paaklagede, for Citanten Skoledirecteur Holbech fornærmelige Udtalelser i den ovennævnte af Indstævnte frøken Athalia Schwartz i den Berlinske politiske og Avertissements-tidende nr. 15 for Lørdagen den 18.de Januar forrige Aar indrykkede Artikel bør døde og magtesløse at være, og bør Indstævnte for sit i saa Henseende udviste Forhold til Kjøbenhavns Fattigvæsens Hovedcasse bøde 50 Rbd.

... «

1867

Drachmann, A. G.: Den private Pigeskole og Hr. Skolebestyrer H. Schneekloth. Nogle Ord til Overveelse. 15,- 139, 8°. Kbh.:

Pjecen er et led i lægen, ortopæden A. G. Drachmanns bestræbelser for at få indført den Laisné'ske gymnastik i de danske skoler og tillige et angreb på skolebestyrer Schneekloth, der bl.a. ønsker et nøjere samarbejde mellem hjem og skole. Pjecen foreslår pigeskolerne at afskaffe et fremmedsprog til fordel for en daglig gymnastiktime. Den hævder, at pigeskolerne for de velhavende klasser i byerne i modsætning til de offentlige skoler er »Drivhuse for mangfoldige af de Sygdomme og Onder, som hjemsøge Pigebørn og fortsætte deres Virksomhed endog igjennem deres hele senere liv.« Dette pga. overfyldte, dårligt ventilerede lokaler. Piger bør gå i skole, men det er begrænset, hvad de behøver at lære, at lade dem deltage i nutidens faretruende progression i udviklingen af de intellektuelle evner er uden »nogensomhelst indre Trang og ydre Nødvendighed.«

Pædagoger er fagfolk, det må være deres og ikke hjemmenes sag at nå det uddannelsesmål, som civilisationen sætter, med de mest hensigtsmæssige midler og ad kortest mulig vej.

C. Litteratur om Athalia Schwartz

Kronologisk fortegnelse over værker, der biografisk og/eller litterært beskæftiger sig med Athalia Schwartz' liv og værker. Nekrologer, anmeldelser af værker og omtale af retssagen mod hende i samtidige dagblade og tidsskrifter er ikke medtaget. Katalogsignaturer, trykkested og -år er fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur, og er ikke anført, hvor værket er tilgængeligt på ethvert bibliotek.

Brammer, P. G.: Lærebog i Didactik og Pædagogik 2. Udg. 15,- 62, 8. Kbh. 1861.
 Erslews Forfatterlecixon 1841-1858. Bd. 3, Kbh. 1868.
 Overskou, Th.: Den danske Skueplads. Bd. 6-7, Kbh. 1876.
 Bajer, Fr.: Klara Rafael-Fejden. 49,- 131, 8°. Kbh. 1879.
 Brosbøll, Anna: Vor Ungdom 15,- 11, 8°. Kbh. 1884.
 Michaelsen, Joseph: Fra min Samtid. Bd. 2, 45, -40, 8°. Kbh. 1890.
 Andersen, Anton: Danske Forfatterinder i Det nittende Aarhundrede 49,- 134, 8°. Kbh. 1896.
 Dolleris, Andreas: Pauline Worm. 46,- 291, 8°. Vejle 1921.
 Andersen, Vilhelm & Carl S. Petersen: Illustreret dansk litteraturhistorie Bd. 4, Kbh. 1934.
 Dalager, Stig & Anne-Marie Mai: Danske kvindelige forfattere. Bd. 1, Kbh. 1982.
 Dansk biografisk Leksikon (Aagot Lading): Bd. 13, Kbh. 1983.
 Hilden, Adda: Kvindepædagogik i 1800-tallet, emancipation og besindelse, Unge pædagoger, Nr. 2, Kbh. 1984.
 Dansk litteraturhistorie, Bd. 6, Kbh. 1985.
 Hilden, Adda: Kvindebevidsthed og undervisning af piger i 1800-tallets midte, Skriftserie for Kvindestudier Bd. 3, Odense 1986.